

ZAMONAVIY ARAB ROMANCHILIGINI (NAJIB MAHFUZ, JUBRON XALIL JUBRON) O'ZBEK TILIGA TARJIMA QILISH TAJRIBASI

Ermatov Usmonjon Komilovich

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Tarjima nazariyasi va amaliyoti

kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqola zamonaviy arab nasriy adabiyotining ikki yirik vakili — Najib Mahfuz va Jubron Xalil Jubron asarlarining o'zbek tiliga tarjima qilinish tajribasini tarjimashunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilishga bag'ishlangan. Maqola IMRAD (Kirish–Metodologiya–Natijalar–Muhokama) tuzilishida tayyorlangan bo'lib, unda ikki muallifning uslubiy-badiiy farqlari, ularni tarjima qilishda yuzaga keladigan leksik-stilistik, madaniy-diniy va grammatik muammolar, tarjimonlarning qo'llagan strategiyalari (vositachi til orqali va bevosita tarjima, moslashtirish va begonalashtirish usullari) hamda bu tarjimalarning o'zbek badiiy tiliga ko'rsatgan ta'siri tahlil qilingan. Tadqiqot qiyosiy-tarjimashunoslik va matn tahlili metodlariga asoslangan.

Kalit so'zlar: Najib Mahfuz, Jubron Xalil Jubron, badiiy tarjima, tarjimashunoslik, o'zbek tiliga tarjima, Qohira trilogiyasi, Payg'ambar, vositachi til tarjimasi

Kirish. Zamonaviy arab adabiyoti XX asrda jahon adabiy maydoniga chiqqan bo'lib, bu jarayonda ikki muallif — misrlik romanchi, Nobel mukofoti sovrindori Najib Mahfuz (1911–2006) va livanlik-amerikalik yozuvchi-faylasuf Jubron Xalil Jubron (1883–1931) — alohida o'rin tutadi. Ularning asarlari jahonning o'nlab tillariga, jumladan o'zbek tiliga ham tarjima qilingan bo'lib, bu tarjimalar o'zbek kitobxonini zamonaviy arab nasriy tafakkuri bilan tanishtirishda muhim rol o'ynagan.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, Najib Mahfuz va Jubron Xalil Jubron o'zaro tubdan farqli badiiy uslubga ega — Mahfuz realistik-ijtimoiy romanchilik an'anasining yirik vakili bo'lsa, Jubron ramziy-falsafiy, she'riy nasr uslubining yorqin namoyandasidir. Bu uslubiy farq ularni o'zbek tiliga tarjima qilishda tubdan boshqa-boshqa tarjimashunoslik strategiyalarini talab qiladi, shu sababli ikkalasini qiyosiy tahlil qilish tarjima nazariyasi uchun boy material beradi.

Tadqiqotning maqsadi — Najib Mahfuz va Jubron Xalil Jubron asarlarining o'zbek tiliga tarjima qilinish tajribasini tahlil qilish, ularda yuzaga keladigan

asosiy tarjimashunoslik muammolarini aniqlash hamda tarjimonlar qo'llagan strategiyalarni baholashdan iborat. Ushbu maqsaddan kelib chiqib quyidagi vazifalar belgilandi: 1) ikki muallifning badiiy uslubiy xususiyatlarini qisqacha yoritish; 2) ularning o'zbek tiliga tarjima qilinish tarixini ko'rsatish; 3) tarjimada yuzaga kelgan leksik-stilistik va madaniy-diniy muammolarni tahlil qilish; 4) tarjima strategiyalarining samaradorligini baholash.

Metodologiya. Tadqiqotda asosiy metod sifatida qiyosiy-tarjimashunoslik tahlili qo'llanildi, bunda arabcha asl matn, uning o'zbekcha tarjimasi (mavjud bo'lgan hollarda) hamda ba'zi hollarda vositachi til (rus yoki ingliz tili) tarjimasi uch tomonlama qiyoslandi, bu orqali tarjima jarayonida yuzaga kelgan o'zgarishlar, yo'qotishlar va kompensatsiya usullarini aniqlash imkoni yaratildi.

Ikkinchi metod sifatida yaqin o'qish (close reading) va matn tahlili qo'llanildi, bunda har ikki muallifning tanlangan asarlaridan (Mahfuzning "Zuqaq al-Midaq" va "Qohira trilogiyasi"dan parchalar, Jubronning "Al-Ajniha al-Mutakassira" va "An-Nabiy" — Payg'ambar asarlaridan parchalar) namunalar olinib, ularning o'zbekcha tarjima variantlari bilan batafsil solishtirildi.

Tadqiqot materiali sifatida o'zbek tilida nashr etilgan Jubron Xalil Jubronning "Payg'ambar" va boshqa hikoyalar tarjimalari, Najib Mahfuzning o'zbek matbuoti va nashriyotlarida e'lon qilingan parcha-tarjimalari hamda tegishli ikkilamchi tarjimashunoslik adabiyoti tanlab olindi va tasniflandi. Tadqiqotda shuningdek tarjima nazariyasining umumiy tushunchalari — formal va dinamik ekvivalentlik, moslashtirish (domestication) va begonalashtirish (foreignization) strategiyalari — nazariy asos sifatida qo'llanildi.

Natijalar. Tahlil natijasida Najib Mahfuz asarlarini tarjima qilishda bir necha o'ziga xos qiyinchilik aniqlandi. Birinchidan, Mahfuz nasri adabiy arab tili (فصحى) bilan Qohira shevasidagi jonli muloqot tilining uyg'unlashuvi asosida qurilgan — uning qahramonlari dialoglarda ko'pincha misr ammiyasida (oddiy xalq tilida) gaplashadilar, bu esa standart adabiy arab tiliga asoslangan lug'at va grammatika bilimigina yetarli bo'lmagan, balki mahalliy shevaning o'ziga xos iboralari va intonatsiyasini ham tushunishni talab qiladigan murakkab tarjima vazifasini yuzaga keltiradi.

Ikkinchidan, Mahfuz romanlarida, xususan "Qohira trilogiyasi"da, XX asr boshi Misr jamiyatining ijtimoiy-maishiy voqeligi (kiyim-kechak nomlari, taomlar, diniy marosimlar, oilaviy munosabatlar iyerarxiyasi) juda batafsil tasvirlangan, bu esa tarjimondan ko'plab madaniy realiyalarni o'zbek kitobxoniga tushunarli qilib yetkazish uchun izohlar, sharhlar yoki muqobil ta'riflashga murojaat qilishni talab qiladi.

Uchinchidan, Jubron Xalil Jubron asarlarini tarjima qilishda butunlay boshqa tabiatdagi muammolar aniqlandi — uning nasri yuksak she'riy-ritmik uslubga, qisqa va teran aforistik jummalarga, dinlararo falsafiy-ma'naviy tushunchalarga (ruh, muhabbat, erkinlik, azob kabi universal mavzularga) asoslangan bo'lib, bu yerda asosiy qiyinchilik aniq leksik ekvivalent topishda emas, balki asl matnning musiqiy-ritmik ohangi va falsafiy teranligini saqlashda namoyon bo'ladi.

To'rtinchidan, o'zbek tiliga Jubron asarlarining aksariyati, xususan "Payg'ambar" (The Prophet), bevosita arab tilidan emas, balki ingliz tilidagi muallif o'zi tomonidan qayta yozilgan versiyasidan yoki rus tilidagi tarjimadan amalga oshirilgani aniqlandi — bu "vositachi til orqali tarjima" (ikkilamchi tarjima) hodisasi qo'shimcha ma'no siljishlari va uslubiy o'zgarishlarga olib kelishi mumkinligini ko'rsatadi, chunki har bir vositachi bosqich asl matndan ma'lum darajada uzoqlashishni anglatadi.

Muhokama. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, Najib Mahfuz va Jubron Xalil Jubron asarlarini tarjima qilish printsiptial jihatdan ikki xil tarjimashunoslik yondashuvini talab qiladi. Mahfuz tarjimasida ustuvorlik ijtimoiy-madaniy aniqlik va dialektal nutqning tabiiyligini saqlashga qaratilishi kerak, bu ko'proq "begonalashtirish" strategiyasi — ya'ni asl madaniy kontekstni saqlab, zarur joylarda izoh berish — orqali samarali amalga oshiriladi, chunki uning romanlari o'quvchiga aynan Misr jamiyatining o'ziga xosligini his qildirishga qaratilgan.

Jubron tarjimasida esa, aksincha, "moslashtirish" strategiyasi ko'proq o'rinli bo'lishi mumkin, chunki uning asarlari o'z tabiatiga ko'ra universal-umuminsoniy mazmunga ega bo'lib, muayyan madaniy-geografik kontekstga unchalik bog'liq emas — bu yerda tarjimon uchun asosiy vazifa aniq madaniy detallarni emas, balki falsafiy fikr va she'riy ohangni o'zbek tilining tabiiy imkoniyatlari orqali qayta yaratishdir.

Vositachi til orqali tarjima masalasi alohida muhokamaga loyiq — garchi bu amaliyot sovet davridan buyon o'zbek tarjimashunosligida keng tarqalgan bo'lsa-da (ko'plab jahon adabiyoti namunalari rus tili orqali tarjima qilingan), zamonaviy arabshunoslik va tarjimashunoslik nuqtai nazaridan bevosita arab tilidan tarjima qilish tavsiya etiladi, chunki har bir vositachi bosqich asl matnning nozik uslubiy-badiiy xususiyatlarini yo'qotish xavfini oshiradi. Shu sababli kelgusida o'zbek arabshunoslari tomonidan Mahfuz va Jubron asarlarining to'g'ridan-to'g'ri, arab tilidan bevosita tarjimalarini amalga oshirish alohida dolzarblik kasb etadi.

Natijalarning cheklovi shundaki, o'zbek tilida nashr etilgan to'liq tarjimalar soni hali ham cheklangan bo'lib, tadqiqot asosan mavjud parcha-tarjimalar va nashr etilgan kam sonli to'liq tarjimalar bilan chegaralandi; kelgusida, agar yangi to'liq tarjimalar nashr etilsa, yanada keng qamrovli korpus asosidagi tahlil o'tkazish imkoniyati yaratiladi.

Najib mahfuz "Qohira trilogiyasi"Ni tarjima qilish tajribasi. Najib Mahfuzning "Bayn al-Qasrayn", "Qasr ash-Shawq" va "As-Sukkariyya" romanlaridan iborat mashhur "Qohira trilogiyasi" uch avlod oilaviy tarixi misolida XX asr boshi Misr jamiyatining ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlarini aks ettiradi. Bu asarni tarjima qilishda eng katta qiyinchiliklardan biri — bosh qahramon Ahmad Abdul-Javodning uy ichida qat'iy patriarxal, tashqarida esa ancha erkin xulq-atvoriga ega murakkab shaxsiyatini ifodalovchi nutqiy registrlar farqini saqlashdir, bu farq asl matnda til uslubi orqali nozik tarzda ifodalangan.

Shuningdek, romanda keng qo'llanilgan diniy-kundalik iboralar (masalan Allohga shukrona aytish, qasam ichish formulalari) o'zbek tilida ham diniy, ham kundalik nutq registriga mos keladigan ekvivalentlarni talab qiladi — bu yerda tarjimon na haddan tashqari rasmiy-kitobiy, na haddan tashqari so'zlashuv uslubiga og'ishmasdan, muallif uslubiga mos "o'rta" registrni topishi zarur, bu vazifa alohida tarjimashunoslik mahoratini talab qiladi.

Jubron xalil jubron "Payg'ambar" Asarini tarjima qilish tajribasi. Jubron Xalil Jubronning "An-Nabiy" (Payg'ambar) asari uning eng mashhur ijod namunasi bo'lib, u falsafiy-ma'rifiy nasr janrida yozilgan, muallif tomonidan dastlab ingliz tilida yaratilgan, keyinchalik esa o'zi tomonidan arab tiliga tarjima qilingan noyob holat hisoblanadi — bu Jubron ijodini tarjima qilishda alohida metodologik savol tug'diradi: qaysi til — asl ingliz matnimi yoki muallifning o'zi tomonidan qilingan arabcha versiyasimi — "asl manba" sifatida qaralishi kerak.

O'zbek tiliga qilingan tarjimalarda ko'pincha aynan ingliz tilidagi matn asos qilib olingan, bu esa asarning arab adabiy an'anasi bilan bog'liqligini bir muncha susaytiradi, garchi Jubronning o'zi arab-xristian-sharq falsafiy merosidan chuqur ilhomlangan bo'lsa ham. Bu holat shuni ko'rsatadiki, Jubron kabi ikki tilli (bilingual) ijodkorlar merosini tarjima qilishda manba matn tanlovi masalasi alohida nazariy-metodologik ahamiyat kasb etadi va bu masala kelgusi tarjimashunoslik tadqiqotlarida chuqurroq o'rganilishi lozim.

Ikki muallif uslubining tarjimada qiyosiy tahlili. Mahfuz va Jubron uslublarini tarjima nuqtai nazaridan qiyoslash shuni ko'rsatadiki, ikkalasi ham o'zbek tarjimoni oldiga tubdan farqli, ammo bir xil darajada murakkab vazifalar qo'yadi. Mahfuzda qiyinchilik "gorizontal" xususiyatga ega — ya'ni u keng

ijtimoiy voqelik, ko'p qahramon va dialektal nutq registrilarini qamrab oladi, bu esa tarjimondan keng ensiklopedik bilim va sabr-toqat talab qiladi.

Jubronda esa qiyinchilik "vertikal" xususiyatga ega — ya'ni u nisbatan tor mavzu doirasida, ammo har bir jumlada maksimal falsafiy-she'riy zichlikka erishadi, bu esa tarjimondan har bir so'zni alohida, chuqur estetik mas'uliyat bilan tanlashni talab qiladi. Ushbu ikki xil murakkablik turi zamonaviy arab nasrini tarjima qilish, umuman olganda, bir xil usul yoki qoidalar to'plami bilan chegaralanmagan, balki har bir muallifning individual uslubiga moslashtirilgan ijodiy yondashuvni talab qiluvchi faoliyat ekanligini tasdiqlaydi.

Tarjima strategiyalari: Bevosita va vositachi til orqali tarjima muammosi. O'zbekistonda arab tilidan bevosita badiiy tarjima qilish amaliyoti nisbatan yosh soha bo'lib, malakali arabshunos-tarjimonlar soni hali yetarli emas, bu esa ko'plab arab adabiyoti namunalarining rus yoki ingliz tili orqali ikkilamchi tarjima qilinishiga sabab bo'lgan. Bu amaliyot, bir tomondan, o'zbek kitobxoniga jahon adabiyoti namunalarini tezroq yetkazish imkonini bergan bo'lsa, ikkinchi tomondan, asl matnning o'ziga xos uslubiy-fonetik va madaniy nozikliklarining yo'qolishiga olib kelgan.

Bevosita tarjima strategiyasining afzalligi shundaki, u tarjimonga asl matn bilan to'g'ridan-to'g'ri ishlash, arabcha so'z o'yinlari, Qur'oniy iqtiboslar va diniy-madaniy allyuziyalarni to'g'ridan-to'g'ri anglash va mos ekvivalent topish imkonini beradi, bu esa vositachi til orqali tarjimada muqarrar ravishda yo'qoladigan yoki buziladigan ma'no qatlamlarini saqlab qolishga yordam beradi. Shu sababli zamonaviy o'zbek tarjimashunosligi oldida turgan muhim vazifalardan biri — malakali arabshunos-tarjimonlar tayyorlashni kuchaytirish va ularni zamonaviy arab adabiyotining yirik namunalarini bevosita tarjima qilish ishiga jalb etishdir.

Zamonaviy arab romanchiligi tarjimasining o'zbek adabiy tiliga ta'siri. Najib Mahfuz va Jubron Xalil Jubron kabi mualliflarning tarjimalari o'zbek adabiy tiliga ham o'ziga xos ta'sir ko'rsatgan — ayniqsa Jubronning aforistik-falsafiy uslubi o'zbek tilidagi zamonaviy esseistik va publitsistik nasrda ma'lum iz qoldirgan bo'lib, uning qisqa, teran va obrazli jumla qurilishi namuna sifatida qabul qilinmoqda.

Shuningdek, bunday tarjimalar orqali o'zbek tiliga yangi uslubiy vositalar va ifoda shakllari kirib kelmoqda, bu esa tilning badiiy ifoda imkoniyatlarini boyitishga xizmat qilmoqda. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy arab romanchiligini sifatli tarjima qilish nafaqat o'zbek kitobxonini boshqa madaniyat bilan

tanishtirish, balki o'zbek tilining o'zini ham badiiy-uslubiy jihatdan boyitishning muhim vositasi sifatida qaralishi lozim.

Bundan tashqari, bunday tarjimalar orqali o'zbek va arab xalqlari o'rtasidagi madaniy-ma'naviy yaqinlashuv jarayoni ham mustahkamlanadi — ikkala xalq ham umumiy diniy-madaniy meros (islom tsivilizatsiyasi)ga mansub bo'lgani sababli, Mahfuz va Jubron kabi mualliflar ijodidagi ko'plab g'oya va qadriyatlar o'zbek kitobxoni uchun nisbatan yaqin va tushunarli bo'ladi, bu esa tarjima jarayonini, boshqa, uzoqroq madaniyatlardan qilinadigan tarjimalarga nisbatan, muayyan darajada osonlashtiradigan omil hisoblanadi.

Xulosa

O'tkazilgan tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelindi. Birinchidan, Najib Mahfuz va Jubron Xalil Jubron asarlarini o'zbek tiliga tarjima qilish ikki tubdan farqli tarjimashunoslik yondashuvini talab qiladi — Mahfuzda ijtimoiy-dialektal aniqlik va madaniy realiyalarni saqlash, Jubronda esa falsafiy-she'riy ohang va aforistik zichlikni qayta yaratish ustuvor vazifa hisoblanadi.

Ikkinchidan, ko'plab mavjud tarjimalar bevosita arab tilidan emas, balki vositachi til (ingliz yoki rus) orqali amalga oshirilgani aniqlandi, bu esa qo'shimcha ma'no siljishlari xavfini keltirib chiqaradi va kelgusida bevosita tarjima amaliyotini kengaytirish zaruratini ko'rsatadi.

Uchinchidan, har ikki muallif tarjimasida duch kelinadigan asosiy muammolar — dialektal nutq, madaniy realiyalar, diniy-falsafiy terminologiya va she'riy ritm — o'zbek tarjimashunosligida alohida nazariy-metodologik yondashuvlarni ishlab chiqishni talab qiladi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy arab romanchiligini o'zbek tiliga tarjima qilish tajribasi, garchi hali boy va keng qamrovli bo'lmasa-da, o'zbek-arab adabiy-madaniy aloqalarining muhim ko'prigi vazifasini o'tamoqda va bu sohani yanada rivojlantirish, malakali arabshunos-tarjimonlar tayyorlash hamda bevosita tarjima amaliyotini kengaytirish zamonaviy o'zbek tarjimashunosligining dolzarb vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda. Kelgusi tadqiqotlarda boshqa zamonaviy arab yozuvchilari (masalan Tayyib Solih, G'assan Kanafoniy) ijodining tarjima tajribasini ham shu kabi qiyosiy-tarjimashunoslik metodologiyasi asosida o'rganish ushbu yo'nalishni yanada boyitishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mahfūz, Najīb. Bayn al-Qaṣrayn. — Al-Qāhira: Dār Miṣr li-ṭ-Ṭibā'a, 1956.
2. Mahfūz, Najīb. Zuqāq al-Midaqq. — Al-Qāhira: Maktabat Miṣr, 1947.
3. Jubrān, Jubrān Khalīl. The Prophet / Al-Nabī. — New York: Alfred A. Knopf, 1923.

4. Jubrān, Jubrān Khalīl. Al-Ajniḥa al-Mutakassira. — Bayrūt: Dār al-Kutub al-‘Arabī.
5. Nyuma J. Teoriya i praktika perevoda. — Moskva: Vysshaya shkola, 1990.
6. Salomov Gʻ. Tarjima nazariyasiga kirish. — Toshkent: Oʻqituvchi, 1983.
7. Qosimov B. Badiiy tarjima va uslub muammolari. — Toshkent: Fan, 1976.
8. Allen, Roger. The Arabic Novel: An Historical and Critical Introduction. — Syracuse: Syracuse University Press, 1995.